

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӨКМӨТҮНӨ КАРАШТУУ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ЮРИДИКАЛЫК АКАДЕМИЯСЫ**

**МИЛИЦИЯНЫН ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ АТЫНДАГЫ
КР ИИМ АКАДЕМИЯСЫ**

Д.12.16.539 Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК 342.951:339,543.3(575,2)(0,043)

Жантаева Гульмира Гульджигитовна

**Кыргыз Республикасында бажы төлөмдөрүн административдик-укуктук
жөнгө салуу**

12.00.14 – административдик укук; финансы укугу;
маалыматтык укук

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациясынын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2016

Иш Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын административдик жана финансы укугу кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчи: юридика илимдеринин доктору, доцент
Мамбеткулов Арстанбек Шамильевич

Расмий оппоненттер: юридика илимдеринин доктору, доцент
Базарбай уулу Эрлан

юридика илимдеринин кандидаты
Мамасаидов Алимардонбек
Махаммаджанович

Жетектөөчү мекеме: Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин административдик жана финансы укугу кафедрасы,
дарек: 720065, Кыргыз Республикасы,
Бишкек ш., Чуй пр., 42

Диссертацияны коргоо 2016-жылдын 28-декабрында саат 13.30да конференц-зал, 412-кабинетте Бишкек ш., Чүй пр.180 а. дарегинде жайгашкан Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын жана милициянын генерал-майору Э.А.Алиев атындагы КР ИИМ академиясынын доктор (кандидат) окумуштуу даражасын коргоо боюнча Д.12.16.539 Диссертациялык кеңешинде болот.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720001, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чуй пр., 180 а. (<http://www.ksia.kg>)

Автореферат 2016-жылдын “25” -ноябрында таратылды

Диссертациялык кеңештин катчысы,
ю.и.д., доцент

Рысмендеев Б.Дж.

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Евразия экономикалык биримдигине киргенден кийинки Кыргыз Республикасында болуп жаткан социалдык-экономикалык жана саясий өзгөрүүлөр, бажы төлөмдөрү сыяктуу мамлекеттин маанилүү институттарын терең түшүнүү жана жакшыртуу зарылчылыгын алып келди. Бажы төлөмдөрү жалпы мамлекеттик салык жана жыйноо системасынын ажырагыс бөлүгү болуу менен бирге, өлкөнүн мамлекеттик бюджетинде олуттуу оорунду ээлеп, бюджеттин киреше бөлүгүн толуктоонун маанилүү булагы болуп калууда. Анын жетиштүүлүгүнөн мамлекеттин жакырчылыкты жоюу, айлык акынын жогорулатуу, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу сыяктуу социалдык-экономикалык милдеттеринин чечилиши көз каранды болот. Тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн көлөмүнөн жана мамлекеттин бюджетине бажы төлөмдөрүнүн өз убагында жана толук келип түшүшүнө кепилдик берүүчү укуктук каражаттардын натыйжалуулугунан бажы төлөмдөрүн чогултууну жакшыртуу түздөн-түз көз каранды болот да, ал жалпы мамлекеттик салык жана жыйноо системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык биримдигине кириши менен пайда болгон тышкы экономикалык мамилелердеги өзгөрүүлөр өлкөнүн мыйзам чыгаруу базасынын тезирээк өнүгүшүн жана өзгөрүшүн талап кылат. Азыркы убакта Кыргыз Республикасы дүйнөнүн 140тан ашык өлкөлөрү менен соода алакаларын жүргүзөт. Бажы төлөмдөрүн төлөөнү жөнгө салуучу ченемдерди укуктук регламенттөө маселеси бул теманын актуалдуулугун шарттап турат.

Бажы төлөмдөрү институту аларды орнотуу жана алуу укуктук механизмдин ишке киргизүүнүн негизинде кызмат аткарат. Мамлекеттин бажы жана салык саясатынын инструменти катары бажы төлөмдөрүн пайдалануунун натыйжалуулугу анын канчалык жакшы жолго коюлгандыгынан көз каранды.

Бажы-тарифтик жөнгө салуу маселелери мурда да каралган, бирок бажы төлөмдөрүн төлөө процедурасын системалуу жана комплекстүү изилдөө буга чейин каралган эмес.

Бажы наркын контролдоо жана бажы наркын корректирлөө тартибине өзгөртүүлөрдү киргизүү маселелери актуалдуу жана изилденбеген маселелерден болуп келет. Ошондой эле бажы мыйзамдарынын ченемдерин жакшыртуу жана бажы көзөмөл сапатынын дүйнөлүк стандарттарынын талабына жооп берген Евразия экономикалык биримдигинин жаңы Бажы кодексин иштеп чыгуу зарылдыктарынын алкагында, маалымат технологияларынын

өнүгүүсүнүн азыркы деңгээлин эске алуу менен бажы укуктук мамилелерин модернизациялоо маселеси өзгөчө курч турат.

Ири илимий программалар менен жана негизги илимий-изилдөө эмгектер менен диссертациянын темасынын байланышы. Берилген илимий эмгек Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын илимий-изилдөө эмгектеринин планына кирет.

Изилдөөнүн максаттары жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп Кыргыз Республикасындагы бажы төлөмдөрүн төлөөнү административдик-укуктук жөнгө салуусуна, алардын мыйзамдагы ченемдик бекитилишине жалпы теориялык жактан комплекстүү анализ жүргүзүү, жана ошондой эле бул тармактагы мыйзамдарды жакшыртууга багытталган теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Жогоруда формулировкаланган максаттарга жетүү үчүн төмөнкү **милдеттер** коюлду:

- азыркы мыйзамдардагы бажы төлөмдөрү институтунун ордун талдоо, анын башка милдеттүү төлөмдөрдөн айырмалоочу белгилерин табуу;

- бажы төлөмдөрүн кошуп эсептөөгө товарларды өндүрүүчү өлкө кандай таасир этерин ачып көрсөтүү;

- азыркы кырдаалдагы Кыргыз Республикасынын бажы жана салык саясатын аныктоо;

- бажы төлөмдөрүн кошуп эсептөөдөгү товарлардын бажы наркын укуктук жөнгө салуунун маанисин жана механизмдин карап чыгуу;

- Кыргыз Республикасынын тышкы соода ишинин статистикасындагы айырманы табуу жана тышкы соода статистикасын жакшыртуу боюнча сунуштар менен сунуштамаларды иштеп чыгуу;

- бажы төлөмдөрүн өндүрүп алууну укуктук жөнгө салуудагы жана укук колдонуучулук практикасындагы кемчиликтерди табуу жана аларды жоюу боюнча сунуштамаларды иштеп чыгуу;

- бажы наркын көзөмөлдөө маселелери боюнча колдонуудагы ченемдик-укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү үчүн практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Илимий жаңычылдыгы бажы төлөмдөрүн төлөө институтун комплекстүү изилдөөгө арналган алгачкы теориялык эмгектерден экендиги эсептелинет. Изилдөөдө Евразия экономикалык биримдигинин катышуучусу катары Кыргыз Республикасындагы бажы төлөмдөрүн

төлөө ченемдик-укуктук актыларын изилдөө маселелери чечилет. Эмгекте Кыргыз Республикасында бажы төлөмдөрүн төлөө тартибин жөнгө салуучу макулдашуулар менен ченемдик-укуктук актыларга, бажы төлөмдөрүн төлөөгө таасир этүүчү факторлорго, тактап айтканда, товардын келип чыгыш өлкөлөрүнө товардын бажы наркын корректирлөөгө, бажы жана салык саясаты жана бажы төлөмдөрүнүн түрлөрүнө системалуу анализ жүргүзүлгөн. Бажы төлөмдөрүн төлөө багытындагы башкарууну жакшыртуу боюнча багыттар жана рекомендациялар иштелип чыккан. Бажы наркын көзөмөлдөө процедурасын жакшыртуу максатында зарыл болгон Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы кызматы менен чет өлкөлөрдүн бажы башкармалыктарынын маалыматтык өз ара кызматташуусунун уюштуруучулук-укуктук формаларын түзүү. Эл аралык стандарттарга ылайык бажы статистикасынын усулдарын, кыйыр түрдөгү салыктарды төлөө жаатындагы салыктын бирдей шарттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн практикалык мааниси, иштелип чыккан илимий-усулдук жоболор бажы төлөмдөрүн төлөө боюнча милдеттерди аткаруунун укуктук каражаттарын оптимизациялоонун мүмкүнчүлүктөрүнүн азыркы абалын талдоо илимий-изилдөө иштеринде пайдаланыла алат; бажы органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндөгү бажы төлөмдөрүн өндүрүп алуунун мажбурлоо чараларындагы натыйжалуулук маселелерине арналган тескөөчү, статистикалык, аналитикалык жана усулдук документтерди иштеп чыгууда; мыйзам жаратуу ишинде салык жана бажы мыйзамдарын бардык жагынан жакшыртуу маселелери боюнча ченемдик-укуктук актылардын долбоорлорун даярдоодо; лекциялык курстарды даярдоодо, “Администрациялык укук”, “Каржы укугу”, “Бажы укугу”, “Салык укугу” курстары боюнча семинардык сабактарды өткөрүүдө колдонулат.

Коргоого коюлган диссертациянын негизги жоболору.

1. Бажы чек арасы аркылуу товарлардын өткөрүлгөндүгүнө байланыштуу улуттук өндүрүштү коргоо жана бюджеттик системаны толуктоо максатында бажы төлөмдөрүн ыйгарым укуктуу органдар тарабынан алынуучу, мыйзамда бекитилген милдеттүү төлөмдөр системасы деп түшүнүүнү сунуштаган автордук аныктамасы негизделген.

2. Коррупциялык коркунучту азайтуу максатында Экономика министрлигинин карамагына бажы лабораторияларын өткөрүп берүү жөнүндө ченемдик-укуктук актылардын пакетин даярдоо сунушталат.

3. Салык жана бажы органдарынын кызматкерлерине дем берүү жана жоопкерчиликке тартуу боюнча мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү жолу менен салык жана бажы органдарынын кадрдык дараметин жогорулатуу, кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу боюнча окутуучу семинарларды өткөрүү сунушталат.

4. Бажы наркын көзөмөлдөө процедурасын жакшыртуу максатында, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы кызматы менен чет өлкөлөрдүн бажы башкармалыктарынын маалыматтык өз ара кызматташуусунун уюштуруучулук-укуктук формаларын түзүү сунушу каралган, муну менен, экспорттоочу өлкөнүн бажы органдарын байланыштын электрондук каналдары аркылуу импорттолгон өлкөнүн бажы органдарына жол-жоболоштурулган товар жөнүндө маалыматтарды жиберип туруу милдетин божомолдойт.

5. Коррупцияны азайтуу максатында нарктык маалыматты калыптандыруу боюнча ыйгарым укуктарды Экономика министрлигине өткөрүп берүү (ЧУА түрүндө) сунушу негизделген, ошондой эле эл аралык стандарттарды эске алуу менен бажы статистикасын модернизациялоо, муну менен бирге маалыматтык кызматташуу эл аралык келишимдерге ылайык аныкталышы керек.

6. Чарба жүргүзүүчү субъекттердин, фирма жана компаниялардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана ошондой эле ЕАЭБтин мүчө мамлекеттеринин улуттук салык мыйзамдарын төп келтирүүгө жардам кылуу максатында, мамлекеттердин натыйжалуу салык системасын түзүү үчүн, – ЕАЭБтин мүчөлөрүнүн өнүгүү стратегияларын иштеп чыгуу тезиси негизделет.

7. Салык жана бажы органдарынын натыйжалуу маалыматтык аракеттенүүсү, жана ошондой эле бажы төлөмдөрүнүн келип түшүшүн толук жөнгө салуу жана көзөмөлдөөгө ылайыктуу ченемдик актыны иштеп чыгуу зарылчылыгы диссертант тарабынан аргументтештирилет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жыйынтыктары жеке автор тарабынан алынган; коргоого коюлган жоболор диссертанттын жеке өзү тарабынан иштелип чыккан.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн жыйынтыктары жана алардын негизиндеги тыянактар менен сунуштамалар төмөндөгү илимий-практикалык иш-чараларда апробацияланып жактырылды: “Кыргызстандын Бажы биримдигине кириши: келечеги жана тобокелдиктер” аттуу тегерек столдогу талкуунун жүрүшүндө, Бишкек 2011; Прогрессивдүү демилгелер фондунун жардамынын натыйжасында “Кыргыз Республикасын интеграциялык процесстерге тартуу платформасы” коомдук документинин долбоорун даярдоодо; “Азыркы юриспруденция: көйгөйлөр жана аларды чечүү” аттуу эл аралык-практикалык конференцияда, Бишкек 21-май 2014; “Кыргыз Республикасынын Евразия экономикалык биримдигине интеграцияланышынын укуктук жагы” темасындагы тегерек столду өткөрүүдө, Бишкек 3-декабрь 2014; Кыргыз ССРинин түзүлгөндүгүнүн 80 жылдыгына арналган “Юридикалык илимдин азыркы көйгөйлөрү” аттуу эл аралык-практикалык конференцияда, Бишкек, 26-апрель 2016; Ж.Баласагын атындагы КУУнун Кыргыз-Европа факультетинин жана Эл аралык мамилелер факультетинин 20 жылдыгына арналган “Билим берүүнүн жаңы технологиялары: илимий изилдөөлөрдүн жогорку натыйжалуулугу” эл аралык-практикалык конференциясында, Бишкек 27-28-апрель 2016.

Диссертациялык эмгек Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Кыргыз мамлекеттик юридикалык академиясынын административдик жана финансылык укук кафедрасынын кеңейтилген отурумунда талкууланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басмаларда толук чагылдырылышы.

Негизги жоболор, тыянактар жана илимий-практикалык сунуштамалар 12 илимий макалада чагылдырылды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация Кыргыз Республикасынын ЖАКтын койгон талаптарына ылайык аткарылды. Анын түзүлүшү изилдөөнүн максаты жана милдеттери менен аныкталат да, киришүү, 9 главадан турган 3 бөлүмдү, тыянактарды, практикалык рекомендацияларды, колдонулган адабияттардын тизмесин камтып турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделип, алынган жыйынтыктардын максаты, илимий жаңычылдыгы жана практикалык маанилүүлүгү ачып көрсөтүлгөн, изилдөөнүн апробациясы жөнүндө маалыматтар келтирилип, ошондой эле коргоого алынып чыккан негизги жоболор негизделген.

“Бажы төлөмдөрүнүн институтун теориялык-укуктук жөнгө салуу” темасындагы биринчи глава төрт бөлүмдү камтыйт.

“Кыргыз Республикасынын бажы төлөмдөрүнүн институту чөйрөсүндөгү мыйзамдардын жаралышынын жана өнүгүүсүнүн тарыхый-укуктук өңүттөрү” темасындагы биринчи главанын биринчи бөлүмүндө Кыргызстан, Россия жана Казахстандын илимпоздорунун илимий эмгектерин изилдөөнүн негизинде бажы төлөмдөрү институтунун өнүгүүсүнүн тарыхый этаптары каралган. Диссертациялык изилдөөнү жазууда укук таануу, тарых, экономика багыттарындагы илимпоздордун бажы мыйзамдарына, тармактар аралык башкарууга, бажы саясатына, салык системасына арналган эмгектериндеги илимий тажырыйбалар изилденген.

Бажы төлөмдөрүнүн укуктук табиятындагы товарларды жана транспорт каражаттарын алып кирүү маселелери, жана ошондой эле бажы төлөмдөрүн төлөөдө келип чыккан көйгөйлөрдү изилдөө биринчи жолу ишке ашырылып жаткан жок.

Бажы төлөмдөрүн укуктук жөнгө салуу көйгөйлөрүнө орустун укук таануучулары: А.И.Ашмарин, Р.И.Васильев, М.К.Калинин, А.В.Сахариленко, О.Б.Сокольникова, Т.А.Тулупов, А.К.Шереметьев ж.б. эмгектери арналган.

Бажы-тарифтик механизмдин укуктук жөнгө салуу көйгөйлөрүнө: И.А.Евгеньевич, А.Н.Козырин ж.б. эмгектери арналаган.

Азыркы учурда, бажы саясатына, Кыргыз Республикасынын бажы органдарынын түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө, ошондой эле бажы мыйзамдарынын көйгөйлөрүнө арналган Кыргыз Республикасындагы изилдөөлөргө төмөндөгү илимпоздордун эмгектери кирет: Н.А.Воронцова, Ф.А.Зайков, В.А.Зайков, Э.Д.Иманалиев, Ж.Ж.Керимканов, А.М.Мамасаидов, А.Ш.Медетбеков, В.Д.Мещериков, А.А.Мигранян, К.Э.Семетеев, Н.Т.Шарипов, Шаршенбек к.Д. ж.б..

Административдик жөнгө салуунун жалпы маселелери менен Г.А.Алибаева, С.Т.Алибеков, Д.Д.Бавланкулова, О.Ю.Бакаева, Базарбай уулу Эрлан, Д.Н.Бахрах, Д.В.Винницкий, Б.Н.Габричидзе, В.Г.Драганов, А.Д.Жусупов, К.К.Керезбеков, М.К.Керимбаев, Е.П. Коволенко, В.А.Козбаненко, Д.Б.Курманалиев, И.И.Кучеров, А.Ш.Мамбеткулов, Э.Э.Молдоев, У.Н.Молдокматов, А.Ф.Ноздачев, С.Г.Пепеляев, Г.В.Петрова, Э.Н.Рахимбаев, Е.В.Романова, Б.Дж.Рысмендеев, К.к.Сандровский, М.А.Сарсембаев, С.С.Сартаев, В.Г.Свиныхов, Т.А.Тулупов, С.В.Халипов, Н.И.Хамичева, А.А.Чукин, В.П.Шавшин, Р.А.Шепенко, А.К.Шереметьев ж.б. иштешкен.

Жогоруда аты аталган авторлордун эмгектеринде республиканын бажы системасын башкаруу механизминин усулдук жана уюштуруучулук-усулдук элементтери камтылган, бажы администрациясы механизмин түзүүнүн теориялык жана технологиялык ыкмалары улуттук экономиканы жана тышкы экономикалык ишмердүүлүктү кайра калыптандыруу маселелерин чечүү менен тыгыз байланышта негизделген, жана Кыргыз Республикасындагы бажы администрациясынын иштешинин негизги багыттарын мүнөздөөчү принциптер айтылган. Экономиканы бекемдөөдө жана тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүдө чечүүчү фактор болуп мамлекеттин бажы жана салык саясаты эсептелинерин, ал эми алардын негизин бажы жана салык төлөмдөрү түзөрүн өз эмгектеринде жогорудагы авторлордун барысы тең белгилешет. Тарыхый-укуктук изилдөө көрсөтүп тургандай, бажы төлөмү институтунун өнүгүүсү жөнөкөй салыктардан баштап, тарифтүү жана тарифсиз жөнгө салуу системасына чейинки узун жолду басып өткөн [Мещериков, В.А. Становление и развитие таможенного права Кыргызской Республики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. – Бишкек 2009.-С.12]. Кыргызстандын Евразия экономикалык биримдигине кириши бажы төлөмүнүн институтуна түздөн-түз таасир этүү менен, өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн маанилүү этабы болуп саналат.

“Бажы төлөмдөрүнүн юридикалык табияты милдеттүү төлөмдөрдүн түрлөрү катарында” деген биринчи главанын экинчи бөлүмү бажы төлөмдөрүнүн укуктук категориясын комплекстүү изилдөөгө арналган. Укуктук категориянын пайда болушу – бул коомдук мамилелерди жөнгө салуучу бир түрдүү укук ченемдерин

өзгөчөлөнтүүнүн узак процесси болуп эсептелинет жана көрсөтүлгөн коомдук мамилелердин абдан маанилүү жана спецификалык өзгөчөлүктөрүн ченемдик-укуктук актыларда бекитүү, көпчүлүк учурда укуктук категориянын атын көрсөтүү менен аяктайт. “Бажы төлөмдөрү” категориясы бажы мыйзамдарында гана эмес, ошондой эле салык, административдик, жазык сыяктуу мыйзамдын башка тармактарында да колдонулат. “Бажы төлөмдөрү” түшүнүгүнөн сырткары, “Бажы мыйзамдарында каралган төлөмдөр” деген да түшүнүк бар. Бажы төлөмдөрүнүн институтунун өзгөчөлүгү аны укуктун бир гана тармагына тиешелүү кылып кароо кыйын экендигинде. Ал ар башка тармактарга тийиштүү болгон бири-бирине окшош же жакын ченемдерди бириктирген комплекстүү (тармактар аралык) укуктук институт болуп саналат. Бажы төлөмдөрүнүн институтун тармактар аралык укуктук институт деп атоого болот, себеби, анын кызматы конституция, бажы, салык, финансы жана мыйзамдын башка тармактарынын укуктук ченемдерине негизделген. Бирок бажы төлөмдөрү институтун бажы укугу системасына киргизип кароо жалпыга бирдей болуп саналат.

Бажы төлөмдөрүнүн институту укук механизмдин ишке келтирүү, аларды аныктоо жана алуунун негизинде кызмат аткарат. Ошондой эле, мамлекеттин бажы жана салык саясатынын куралы катары бажы төлөмдөрүн колдонуунун натыйжалуулугу анын туура жолго салынгандыгынан көз каранды болот.

“Бажы жана салык саясатынын укуктук жөнгө салынышы” деген биринчи главанын үчүнчү бөлүмүндө Евразия экономикалык биримдигинин катышуучусу катары Кыргыз Республикасынын тышкы соода мамилесинин өнүгүшү каралып, бажылык жөнгө салууну мындан аркы жакшыртуу иштери аныкталат. Тышкы соода ишмердүүлүгүн бажылык жөнгө салуунун негизги максаты болуп, товарларды бажы чек арасы аркылуу өткөрүүнү көзөмөлдөө, ошондой эле бажы төлөмдөрүн төлөөдөгү импорт жана экспорттон Кыргыз Республикасынын кирешелерди алышы эсептелинет.

Бажы ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруучу каражаттар жана бажы саясатынын куралдары товардык экспорт жана импорт менен байланышы бар өз алдынча ээлик кылуучу субъекттердин кең чөйрөсүнүн кызыкчылыктарына түздөн-түз тиешеси бар. Бажы мамилесинин катышуучуларынын жүрүм-турумун түздөн-түз жана

тикелей аныктоочу эрежелер, тараптардын макулдашуусу боюнча басымдуу көпчүлүк учурда өзгөртүлүп же алмаштырылбайт.

Азыркы базар экономикасы мамлекеттин кийлигишүүсүз натыйжалуу иш алып бара албайт. Саясий бийликтин бир институту катары түзүлгөндүгүнө карабастан, экономикалык жашоонун субъектилеринин иш аракеттерине кийлигишүү менен, мамлекет дайыма экономика менен алектенип келген. 17-кылымда мындай кийлигишүү ички жана тышкы соодага дем берүү менен гана чектелген. 18-кылымда коргоо, жарандардын жана алардын мүлктөрүнүн коопсуздугун камсыздоо, контракттардын аткарылышына кепилдик берүү сыяктуу базалык функциялар мамлекетке бекем бекитилип берилген. Бул функциялар мамлекеттин карамагында 19-жүз жылдыкта да сакталып калган. Бул убактагы кирешелерди кайра бөлүштүрүүдө мамлекеттин ролу анча маанилүү болгон эмес, ал эми мамлекеттик бюджеттин чектелген каражаттары негизинен бажы салыктарынын жана акциздердин эсебинен түзүлгөн.

Базар экономикасынын шартында экономикалык өнүгүүгө кыйыр таасир этүүнүн эң башкы ыкмаларынын бири болуп, мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылуучу салык жана бажы саясаты эсептелинет. Бул ыкмалардын жардамы менен мамлекет ээлик кылуучу субъектилердин жүрүм-турумуна, алардын кызыкчылыктары менен өбөлгөлөрүнө, акыры келип түзүлгөн тармактар аралык пропорцияларга таасир этет. Ошондуктан тикелей жөнгө салуучулардан айырмаланып, кыйыр жөнгө салуучулардын иш аракеттери автоматташкан, дарексиз мүнөзгө ээ. Ушинтип, салык саясатынын жардамы менен мамлекет тигил же бул тармактагы фирмалардын инвестициялык жигердүүлүгүнө таасир тийгизип, кээ бир тармактарды колдоп, демилгелеп же тескерисинче кай бир тармактардын өнүгүшүн токтотуп, тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн тең салмагын кармап тура алат [Зеулин, А.И. Налоговое право: учебник. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. – С. 17]. Предоставляя отсрочки по налоговым платежам и налоговым льготам, государство расширяет возможности отдельных фирм для наиболее эффективного инвестирования денежных ресурсов [Государственное управление: основы теории и организации. Учебник / под ред. В.А. Козбаненко – М.: Статут, 2000. С.782].

Бажы саясаты бажы алымдарды, салык жана товарларды чек ара аркылуу которуу, ошондой эле белгилүү бир экономикалык, финансылык жана соода-саясаттык максаттарды колдонуу жолу менен жүзөгө ашат [Кожевникова, В.Н. Налоговая политика // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2008.- С. 47].

Салык саясаты мамлекеттин финансы саясатынын түзүүчү бөлүгү болуп саналат. Жана ал, уюмдар менен физикалык жактардын салык чөйрөсүндөгү мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары тарабынан кабыл алынган жана жүзөгө ашырылган жөнгө салуучулук мүнөздөгү укуктук нормалары менен уюштуруучулук-экономикалык иш-чаралардын системасын билдирип турат.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүктү алган учурунан тартып өкмөт тарабынан бажы чөйрөсүндөгү жана салык тармагындагы жүргүзүлүп жаткан реформаларга жасалган анализ көрсөтүп тургандай, салык жана бажы саясатындагы кемчиликтер салыктардын бюджетке түшүүсүн кескин төмөндөтүүгө алып келип, бюджеттер аралык тең салмактуулукту бузуп, өлкөнүн төлөө балансынын көрсөткүчтөрүн начарлатып, же коомдогу социалдык чыңалуунун күч алышына алып келерин көрсөтү. Мына ушул себептен салык салуу жана бажы саясаты тармагында мамлекеттик башкаруу бул - башкаруунун курамындагы бөлүк эмес, бирок башкаруу тармагындагы өзгөчө социалдык-маанилүү тармак.

Мамлекеттик бюджетке кирешелерди тартуу максатындагы мамлекеттик башкаруунун ажыратылгыс бөлүгү болуп бажы саясаты саналат. Бажы саясатынын маханизминин жардамы менен мамлекет өлкөгө киргизилип жаткан товарлардын санын бир топ натыйжалуу чектей алат, муну менен ал ички базардын өнүгүшүнө ыңгайлуу шарттарды түзүп, анын чет элдик атаандаштыктан коргоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Мамлекет экспорттук алымдардын жардамы менен товарлардын сыртка алынып чыгуусун чектейт. Бирок тигил же бул жагдайда да мамлекет мамлекеттик бюджетке түшкөн каражаттардын санын жогорулатат.

“Товарлардын келип чыккан өлкөлөрүн аныктоо эрежелери: ченемдик укуктук база” темасындагы биринчи главанын төртүнчү бөлүгү тарифтик жөнгө салуу, сандык чектөөлөр, антидемпингдик жана

компенсациялык алымдар, коргоо чаралары, ошондой эле, товарлардын келип чыгышын тастыктоочу маркирлөөгө карата талаптар, мамлекеттик сатып алуулар сыяктуу эле статистикалык эсепке тийиштүү эрежелер, ж.о.э. башка укуктук категориялар сыяктуу соода саясатынын негизги чараларын колдонуу үчүн зарыл болгон импорттолгон товарлардын келип чыккан өлкөлөрүн же “жарандыгын” аныктайт. Тышкы сооданы мамлекеттик жөнгө салуунун аспабы катары, соода өнөктөштөрүнөн соода-экономикалык жана соода-саясаттык жеңилдиктерди алуу үчүн өлкөлөр тарабынан бажы тарифи колдонулат, ошондо да, тигил же бул товарлардын бажы салымдарынын деңгээлин каршы төмөндөтүүлөр сыяктуу эле импорттун тарифтик эмес чектөөлөрүн басандатууга. Эки тараптуу, регионалдык же, көп тараптуу сүйлөшүүлөрдүн негизинде мындай жеңилдиктерди алуу, башка өлкөлөрдүн базарында улуттук өндүрүүчүлөрдүн товарларынын жеткиликтүү болуу шарттарын олуттуу деңгээлде жеңилдете алат [Мигранян, А. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности (на материалах Кыргызской Республики): Учебник для студентов высших учебных заведений. Б., 2001.-С. 15].

Келип чыккан өлкө түшүнүгү тышкы соода ишмердүүлүгүн тарифтик эмес жөнгө салууну ишке ашырууда (белгилүү бир мамлекеттен келип чыккан товарлар менен жүргүзүлгөн тышкы соода операцияларын жасоого тыюу салуулар жана чектөөлөр), ошондой эле контрагент өлкөнү аныктоо үчүн статистикалык максатта да пайдаланылат. Товарлар келип чыккан өлкөнү аныктоо эрежелери, Кыргыз Республикасынын Евразиялык экономикалык биримдикке кириши жана өзгөчө жеңилдиктер туурасындагы макулдашуулардын жайылгандыгына байланыштуу өзгөчө практикалык мааниге ээ болду. Берилген бөлүмдө товарлардын келип чыккан өлкөсүн жөнгө салуучу макулдашууларга, келишимдерге жана ченемдик актыларга анализ жүргүзүлгөн.

Бажы чөйрөсүндө статистиканын ишенимдүүлүгү жана ачыктыгына байланыштуу көйгөйлөр бар. Бажы статистикасынын “таза” ыкмасынын жана нарктык анализ ыкмасынын жардамы менен берилген көйгөйлөрдү изилдөө, статистикалык маалыматтардын айырмаланышына алып келүүчү бир катар объективдүү себептер бар экендигин көрсөтүү (жеткирип берүү шарттарына көз каранды болгон статистикалык баа,

бажылык тариздөөдөгү мамилелер, жөнөтүү мөөнөтү менен кабыл алуу мөөнөтүнүн ортосундагы мезгилдик айырма ж.б.у.с.). кабыл алынган руксат берилгенден тышкаркы баалардагы айырмачылыктар өнөктөш өлкөлөрдүн статистикалык эсебиндеги айырмачылыкты көрсөтүп турат, бирок көпчүлүк учурда алар бажы контролунун жана эсебинин бузулгандыгын күбөлөндүрөт.

Экинчи глава, **“Кыргыз Республикасынын бажы чек арасы аркылуу товарларды жана транспорт каражаттарын өткөрүүдө бажы төлөмдөрүн алуунун административдик-укуктук өзгөчөлүктөрү”** деп аталып үч бөлүмдөн турат.

“Тышкы соода ишмердүүлүгүн бажы-тарифтик жана тарифтик эмес жөнгө салуу механизмдеги бажы алымы: укуктук аспектилери” атуу темадагы экинчи главанын биринчи бөлүмүндө бажы алымынын жарымфункционалдык маанисине ар түрдүү илимий мамилелер менен түшүндүрмө берилет. Ал бюджеттик системанын салыктык эмес кирешеси катары да, бажы төлөмдөрүнүн түрү катары да жана тышкы соода ишмердүүлүгүн бажы-тарифтик жөнгө салуунун аспабы катары да каралат. Ошол эле мезгилде анын айырмалуу өзгөчөлүктөрү жана юридикалык табияты жөнүндө маселе талаштуу бойдон калат.

Бажы алымдарынын жардамы менен, мамлекет белгилүү бир товарлардын алып кирилишине же алынып чыгышына жол бере алат же чектей алат, ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн товарларын жана чет өлкөнүн атаандаштык товарларын бирдей экономикалык шарттарга коё алат, тышкы экономикалык ишмердүүлүк багытындагы экономикалык, илимий-техникалык, экологиялык, валюта-каржылык саясат жүргүзө алат, тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн субъектилеринин ишин жалпы мамлекеттик, улуттук кызыкчылыктар нугуна багыттай алат.

Бажы алымдарынын жогорку чени ички өндүрүштүн өнүгүшүн стимулдаштыруу бажы кирешелеринин жогорулашына алып келет, бирок эгерде бул процесс үзгүлтүксүз боло берсе көпчүлүк учурда импорттон көз каранды болгон Кыргыз Республикасы үчүн коомчулукка маанилүү эмес жана жогорку суроо-талапка ээ болгон товарга жана транспорт каражаттарына карата бажы алымдарынын жогорку чендери, контрабандага, товарды жана транспорт каражаттарын расмий түрдө алып кирүүлөрдүн кескин азайышына алып келет.

Бажы алымы өз функцияларын бажы тарифи аркылуу ишке ашырат, ал ошол эле учурда “дүйнөлүк рынок менен өз ара аракеттешүүдөгү өлкөнүн ички рыногунун соода саясатынын жана мамлекеттик жөнгө

салуунун аспабы” жана “бажы чек арасы аркылуу өткөрүлгөн товарларга жана транспорт каражаттарына карата колдонулуучу Евразия экономикалык биримдигинин тышкы экономикалык ишмердигинин бирдиктүү Товардык номенклатурасына (ТЭИ ТН) ылайык системалаштырылган бажы алымдарынын коюм жыйындысы” болот.

Автор тарабынан **“Бажы чек арасы аркылуу транспорттук каражаттарды жана товарларды алып өтүүдө бажы салыгын өндүрүүнүн өзгөчөлүгү”** аттуу экинчи главанын 2-бөлүмүндө бажы салыгы каралат.

Алибеков С.Т. өзүнүн ишинде салык бул экономикалык дагы, укуктук дагы категория болуп саналат деп эсептейт, ошондой эле экономикалык белгилери сыяктуу эле юридикалык белгилер дагы буга тиешелүү дейт. [Алибеков, С.Т. Налоговое право Республики Казахстан (Общая и Особенная часть): Учебник. - Алматы, 2013. - С.231].

Экономикалык негизги белгилерине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- салыктын акча формасы;
- салыктын кайрымсыздыгы жана эквивалентсиздиги;
- салык салуунун субъектүүлүгүнүн жана объективдүүлүгүнүн аныктыгы, салыктарды төлөөнүн мөөнөтү жана көлөмү;
- салыктар мамлекеттин кирешеси болуп саналат.

Салыктардагы толук мүнөздүүлүктүн төмөнкүдөй юридикалык белгилери өзгөчөлүнүп турат:

- салык мыйзам менен бекитилет жана киргизилет;
- салык бул – субъектин менчиктүү мүлкүн мамлекеттин кирешесине алуу;
- салык бул – милдеттүү түрдөгү төлөм, взнос.

С.Т.Алибековдун ою боюнча бюджетке төлөнгөн төлөмдөрдөн айырмаланып салыктын үч негизги айырмачылыгы бар. Биринчиден, салыктар милдеттүү түрдө болот. Ошондо башка милдеттүү төлөмдөр тиешелүү денгээлде ыктыярдуу мүнөздө болот. Мисалы, бажы төлөмдөрүн төлөө учурунда тандоо альтернативдүү болот. Себеби тышкы экономикалык ишмердүүлүктү алып баруу же алып барбоону тандоо ТЭИ киргендердин өзүндө болот.

Экинчиден, субъекттер салыктарды төлөө суммасынын алмашуусуна эч кандай эквивалент алышпайт, ошол эле учурда субъектилер милдеттүү башка төлөмдөрү төлөөдө эквивалент катары кандайдыр-бир экономикалык, материалдык пайда көрүшү керек.

Үчүнчүдөн, салыкты бюджетке төлөөнүн аныкталган жана туруктуу мөөнөтү бар болсо, анда башка милдеттүү төлөмдөрдү төлөө туруксуз жана ачык эмес мүнөзгө ээ болот, ошентип бажы территориясында

товарды импорттоодо бажы салыгы дал ушул операциянын аткарылган күнү төлөнөт.

Ал эми ушул сыяктуу операциялар бардык күндөрдө ар бир учурда аткарыла берет жана бажы салыгын төлөө мөөнөтүн алдын-ала айтууга мүмкүн эмес. [Алибеков, С.Т. Налоговое право Республики Казахстан (Общая и Особенная часть): Учебник. - Алматы, 2013. С.231].

Бажы төлөмдөрүнүн эсебине кошумча наркка салык (КНС) жана аксиз салыгы кирет. Алар аймактан тыш чет жактан Кыргызстандын аймагына алынып келген товарлардан алынган салыктын өзгөчө топторун түзөт. Бул салыктардын өзгөчөлүгү болуп алардын бир жагынан ички мамлекеттик фискалдык төлөмдөр катары жүргүзүлгөндүгү, экинчи жагынан чек аралык тең салык мүнөзүндө болгондугу саналат. Чек аралык болуп, бажы чек арасы аркылуу товарларды алып өтүүдө алынган салык аталса, тендөөчү болуп – коюм боюнча ташылып келген товарларга, ата мекендик аналогдор менен теңелген улуттук өндүрүштөгү товарларга колдонулган салынуу күчүндөгү салык аталат.

Кыргыз Республикасында натыйжалуу салык системасын түзүү-КНС боюнча жакшыртуу иш-чараларын өткөрбөстөн болбой турган, өтө керек милдеттерден болуп саналат.

КНС бул Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин салыктан түшө турган киреше бөлүгүнүн бүтүндөй чон бөлүгүн түзөт, жана мамлекеттин бюджетин түзүүгө тиешеси бар даржадагы жана чогулуу критери боюнча натыйжалуу салык болуп саналат.

Кошумча наркка түшкөн салыктын жыйындысынын үчтөн бирин тышкы экономикалык ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруучу КНС түзөт.

Кыргыз Республикасында КНС салык коюмдары бардык жеткирүүгө салынган жана импортко (КР СК 227-беренесине ылайык) салынган салыктар боюнча 12% жана 0% коюм түзөт Кошумча коюмга салык товарларга бажылык тариз жүргүзгөн бажы органдарына төлөнөт. Салык төлөөчүлөргө КНС салынуучу субъект, ошондой эле импортко (Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 226-беренеси) салынуу жүргүзүүчү субъект болуп саналат.

Улуттук мыйзамдарга ылайык, Евразиялык экономикалык биримдигиндеги өлкөлөрдө, төмөнкүдөй КНС коюму колдонулат:

Россия: КНС коюму - 18%, 10%, 0% (2000-жылдын 5-августундагы №117-ФЗ, 2016-жылдын 15-февралындагы кошумча жана өзгөртүүлөрү менен Россия Федерациясынын Салык кодексинин 2-бөлүгү).

Казахстан 12%, 0% (2008-жылдын 10-декабрындагы № 99-IV КРМ Казакстан Республикасынын бюджетке Салык жана башка милдеттүү

төлөмдөр жөнүндө кодекси (2016-ж. 08.04. абалы боюнча өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен).

Беларуссия: 20%, 10%, 0% (Беларуссия Республикасынын Салык кодекси (жалпы бөлүк) 2002-жылдын 19-декабрдагы №166-3, 2016-жылдын 1-июлундагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен).

Армения КНС кирген жана чыккан моделин колдонот. КНС төлөө боюнча милдеттүү тараптар, кирген КНСти сатыкка эсептелген КНСтин суммасынан чыгарып алат жана салык органдарына эсеп кылуу үчүн айырмасын көрсөтөт. Жеринен товарларды өндүрүүгө жана кызматтарга, КНС коюлган коюм 20% түзөт. Товарларды экспортоого жана тиешелүү кызматтарга нөлдүк коюм бекитилген. [Арменияда кошумча наркка салык (Электрондук булак – Жетүү мүмкүнчүлүгү : <http://investinarmenia.am/ru/value-added-tax-ru>].

Кыргыз Республикасынын бажы чек арасы аркылуу өткөн товарларга салык салуу мамлекеттик бюджеттин киреше стурктурасына чоң таасир этет. Бажы тармагында салыктардын негизги функционалдык күчү милдеттерди аткарууга байланышкан, аныкталган мамлекеттин ички жана тышкы саясатына багытталган, мамлекетке зарыл болгон чыгымдарды жабуу үчүн акча каржаты менен мамлекеттин киреше бөлүгүн камсыз кылууда турат.

Четтен киргизилген КНС жана – акциздер тышкы экономикалык ишмердүүлүктөн алынган кирешенин ири бөлүгүн түзөт.

Экинчи главанын **“Бажы жыйымдарын өндүрүүнү укуктук жөнгө салуу”** аттуу 3-бөлүгүндө бажы жыйымдарын колдонуу тармагында колдонулган ченемдик-укуктук актылар системасы анализге алынат.

Салыктардын жана жыйымдардын укуктук жаратылышы алардын бекитилишинде, киргизилишинде жана алынышында мамлекеттин укугунун негизинде турган абалын кароодо турат .

Кээ бир авторлор салык төлөмдөрү эки топко бөлүнүшү керек деген позицияны карманышат: алсак, жалпы экономикалык максат (салык) үчүн бир кыйла санда өзгөчө ыңгайлуу объектерден мамлекет тарабынан салык алуу жана кээ бир тармактардын ишмердүүлүгүн же жашоосун тар максатта жөнгө салуу үчүн салык алуу(жыйымдар).

Бажы жыйымы болуп товарларды коштоо, сактоо, тариздөө менен байланышкан бажы органдарынын иштерин ишке ашырган шарттар катары эсептелген төлөм таанылат.

Бажы жыйымы бул - товарларды чыгарууда, товарларга бажылык коштоо жүргүзүүдө иш аракеттерди аткарганы үчүн өзгөчө тартипте бажы органдары аркылуу бажы биримдигине кирген өлкөлөрдөн милдеттүү түрдө алынган бажы төлөмдөрүнүн түрү. Бажы жыйымынын түрлөрү жана коюмдары бажы биримдигине кирген өлкөлөрдүн

мыйзамдары менен аныкталат. Бажы жыйымдарынын көлөмү бекитилген бажы жыйымы аркылуу бажы органдарынын аткарган иштеринин чыгашасынын болжолдуу баасынан жогору болбойт.

Кыргыз Республикасында бажы алымдар алынат:

- транспорт каражаттарына жана товарларга тандалган бажы процедураларына ылайык транспорттук каражаттарды жана товарларды чыгаруу менен байланышкан иш аракеттерди ишке ашырууда;
- бажы операцияларын ишке ашырууда;
- бажы органдары менен алдын ала чечимдерди кабыл алууда.

Товар катарында декларацияланган товарларды жана транспорт каражаттарын чыгаруу менен байланышкан иш аракеттерди ишке ашыргандыгы үчүн, бажы операцияларына бажы наркынан эсептик көрсөткүчтө 0,25% көлөмүндөгү бажы төлөмү алынат.

“Кыргыз Республикасында бажы төлөм институтун административдик укуктук жөнгө салуу механизмин жакшыртуу жана көйгөйлөрү” аттуу үчүнчү глава эки бөлүмдөн турат.

Үчүнчү главанын **“Товарлардын бажылык наркын жөнгө салуунун укуктук көйгөйлөрү (товарларды бажылык наркын аныктоо ыкмалары иш жүзүндө)”** бөлүмүндө белгиленет: салыкты төлөө өлчөмүн аныктоо максатында импорттолгон товарды баалоо бажы практикасында татаал процедуралардын бири болуп эсептелинет, анткени товардын бажы наркын аныктоо ыкмаларын өзгөртүү менен алынган салыктын өлчөмүн олутту өзгөртүүгө болору.

Бул суроонун курчтугу берилген чоңдуктан проценттик катышка болгон бажы наркы – бажы төлөмдөрүн кошуп эсептөө (негизги) үчүн негизги төлөөдө болуп жаткан бажы төлөмүнүн өлчөмү тууралуу тышкы экономикалык ишмердүүлүккө киргендердин ортосундагылардын кызыкчылыктарынын конфликтинде жана мамлекеттердин кызыкчылыгында турат [Ратушная, Т.В., Черенцов, С.А..Проблемные вопросы при определении, контроле и подтверждении таможенной стоимости товаров, ввозимых на таможенную территорию России // Таможенное дело. - 2010- № 2. - С. 29-33]. Демек, тышкы экономикалык ишмердүүлүккө киргендер бажы наркын азайтууга жана түшүрүүгө кызыктар болсо, ал эми мамлекет бюджетке киреше түшүрүүгө кызыктар. Ушуну менен бирге ар бир тарап бажы наркын көзөмөлдө, аныктоо процессинде өз алдынча көйгөйлөргө туш болот.

Бажы наркынын төмөндөшүнө жол берген деңгээл, бажы органдарынын жана тышкы экономикалык ишмердүүлүгүнө киргендердин ортосундагы жашыруун келишимдер коррупциялык коркунучту пайда кылат. Бажы органдары бажы төлөмдөрүнө көтөрүлгөн же түшкөн баага тиешелүү кызыкчылыктарга

кийгилигишүүдө көтөрүлүп кеткен суммага кичине гана корректирлөө киргизет. Талаптагы суммадагы бажы төлөмдөрүн жана салыкты төлөөдөн баш тартуу чоң эсептеги мамлекетке зыян алып келет.

Бажы мыйзамында кабыл алуу же бүтүндөй колдонуу субект боюнча айырмасы жок. Башкача айтканда, жеке же коммерциялык максатта физикалык же юридикалык жак үчүн бажы наркын аныктоо тартиби бирдей жана бажы наркын аныктоонун алты ыкмасын ырааттуу колдонуу менен тыянакталат. Кыргыз Республикасынын мыйзамында товарлардын наркын көзөмөлдөө маселесин жөнгө салуу жок болгондугунан бажы органдарынын жетекчилери тарабынан ар кандай кыянаттыктарды пайдалануу жана коррупцияга тамыр жаюуга мүмкүнчүлүк берет, бир жагынан ак ниет эмес тышкы экономикалык ишмердилүүлүгүнө киргендер тарабынан бажы төлөмдөрүнөн баш тартууга жол ачат. Бажы органдарынын (бажы органдарынын жетекчилери менен) жана юридикалык жактардын, жеке ишкерлердин, жарандардын ортосунда келип чыккан конфликттик талаштарды чечүүчү көз карандысыз орган болуп - сот эсептелет. Бажы укугунун тармагында келип чыккан ар кандай конфликтер бар болгондо, анын келип чыгуу себептерин жана пайда болуу шарттарынын жыйынтыктарын чыгарууну, ошондой эле алардын эскертүүлөрү жана берген уруксаттары боюнча колдонулуучу чараларды иштеп чыгууларын талап кылат [Логинова, А.С., Бурова, А.А. Правовое регулирование корректировки и контроля таможенной стоимости // Таможенное дело. - 2015. - № 2.- С. 12-14].

Практикада бажы наркын аныктоо боюнча маселелер менен байланышкан талаштардын төмөнкүдөй негизги категорияларын бөлүп көрсөтүүгө болот:

- бажы наркын бекемдөө максаты үчүн, компаниялар сунуш кылган документтердин жана далилдердин негизинде бажы наркын корректирлөө жөнүндөгү бажы органдары тарабынан кабыл алынган чечимдердин укуктук ченем жетишсиз.

- бажы наркын корректирлөө үчүн негиз болгон бажы органдарынын сунуш кылган чечимдерине бажы органдарынын аргументтеринин жетиштүүлүгү;

- бажы наркын корректирлөөдө, бажы наркын аныктоо ыкмаларынын ырааттуулугун бажы органдарынын сакташы;

Эреже боюнча ишкерлерге бажы наркын ылдыйлатуу “милдеттендирилет”. Бажы органдарынын жетекчи кызматкерлери белгиленген бажы наркын корректирлеши бажы наркын негизсиз көтөрүүгө алып келет.

Азыркы бажы мыйзамы сатуучу менен сатып алуучунун келишим баага таасир этишинин жоктугун бир гана жолу далилдейт. Андан соң

товарлардын декларацияларынын номерлерине таянат. Компаниянын мындай позициясы бажы органдары тарабынан кабыл алынган .

Мындан тышкары, докумендер жана түшүндүрмө каттар менен тастыкталган бажы наркын аныктоонун бир жолку иштелип чыккан ыкмасы дайыма колдонууга боло тургандыгын тажырыйба көрсөтөт.

Мындай жол бажы органдары тарабынан кошумча документтерди талап кылууну азайтат жана алынып келинген товарларды тариздөөдө кармалган убакытты кыскартат.

Үчүнчү главанын **“Бажы төлөмдөрүн көзөмөлдөөнү административдик –укуктук жөнгө салуу тармагында мыйзамдарды жакшыртуу боюнча сунуштар”** аттуу бөлүмдө биринчи кезекте бажы төлөмдөр ошондой эле товарларды декларациялоо, бажылык жана валюталык көзөмөлдөө тармагында Евразия экономикалык биримдигинин окшош актылары менен унификациялоого сунуштарды иштеп чыгуу максатында Кыргыз Республикасынын бажы мыйзамдарына комплекстүү изилдөө жүргүзүлдү.

Ведомстволор ортосундагы электрондук маалымат алмашуунун жана тиешелүү координациянын жоктугунан, салыктарды жана башка мамлекеттик кирешелерди чогултуу менен алектенген татаал башкаруу системасынан улам, жана алардын таза эместигинен, ошондой эле алардагы коррупциянын болушунан салык жана бажы системасынын эффективдүүлүгү жетишерлик деңгээлде төмөндөп жатат.

Мурдагыдай эле бизнестин субъектилеринин салыктык милдетти аткаруусу боюнча татаал административдик процедуралар иштеп жатат.

Коррупциялык схемага малынган фиксалдык органдардын иштери мамлекетке бизнестин ишенимин кетирет жана бүтүндөй финансы системасынын туруктуулугуна коркунуч алып келет.

Салык саясатынын негизги максаты, салык салууну жөнөкөйлөштүрүү бөлүгүндө инвестициялык климатты жана бизнес-чөйрөсүн жакшыртуу аркылуу экономиканын өсүшүнө стимул болуш керек. Бул үчүн: салык жана бажы кызматын модернизациялоо; салыктык отчет системасын автоматташтыруу жана жакшыртуу; салык жана бажы башкаруучулугунда ченемдик-укуктук актыларды ишеп чыгуу; бажы төлөмдөрүнүн эсеби боюнча салык жана бажы ведомстволорунун ортосунда бирдиктүү электрондук база түзүү; сатуудан алынган салык жана КНС кайталоолорун жок кылуу жана шарт түзүү; салык жана бажы органдарында коррупциянын деңгээли жөнүндө салык төлөөчүлөргө жана ТЭИ субъектилерине анкета жүргүзүү; тышкы экономикада “бирдиктүү терезе” системасын киргизүү; салык мыйзамдарын айкалыштыруу зарыл.

Жарандар жана бизнес системасынын тармагы бажы башкаруусун жакшыртуу жана сапатын мыктылоо үчүн, бажы органдарынын ишмердигине баалоо критерилерин сөзсүз киргизүү керек деп эсептейт. Бүгүнкү күндө иштеп турган критерийлер эффективдүү эмес жана азыркы абалдагы көйгөйлөрдү толук чагылдыра албайт.

ТЫЯНАКТАР

Ушул мүнөздөн алганда, бажы төлөмдөрүн административдик-укуктук жөнгө салууну кароо төмөнкүдөй жыйынтыкка алып келди:

1. Кыргызстандын бажы мыйзамынын системасында бажы төлөмдөрүнүн өнүгүшү өзүнүн тарыхый жаралышы жана өнүгүшү боюнча, бир нече тарыхый этаптарды басып өткөн: I. Биринчи бажы алымдарынын мезгили - Улуу жибек жолу дооруна (XVIII-XIX); II мезгил - Кокон хандыгынын дооруна (XVIII-XIX); III бажы алымынын тарыхый этабы - Кыргызстандын аймагындагы Россия падышачылыгынын мезгилине (1863-1917 ж.ж.); IV. Советтер союзунун (азыркы этаптагы бажы төлөмүнүн институту) биринчи бажы алымы мезгилине (1917-1991 ж.); V. Азыркы этаптагы бажы төлөм институтунун: 1992-жылдагы Кыргыз Республикасынын бажы кодексинин кабыл алыныш мезгилине; 1997-жылы Кыргыз Республикасынын экинчи бажы кодексинин кабыл алыныш мезгилине; 2004-жылы үчүн Кыргыз Республикасынын бажы кодексинин кабыл алыныш мезгилине; Кыргызстан ЕАЭБ мүчөсү катары “Кыргыз Республикасынын бажылык жөнгө салуу жөнүндө” жаңы мыйзамын кабыл алуу мезгилине туура келет.

2. Салык жана бажы саясатынын кемчиликтери бюджетке салыктын түшүшүн кыйла төмөндөтүүгө алып келиши жана бюджет аралык мамилелердин балансын бузушу мүмкүн, өлкөнүн төлөмдүк баланс көрсөткүчтөрүн төмөндөтөт же коомго социалдык күч келтирүүнү алып келет. Салык салуу жана бажы саясаты тармагында мамлекеттик башкаруу бул - башкаруунун курамындагы бөлүк эмес, бирок башкаруу тармагындагы өзгөчө социалдык-маанилүү тармак.

3. Азыркы убакта салык жана бажы саясатын жакшыртуу – мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн өтө татаал тармагы. Бирок бул тармак гана бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүшүнө маанилүү таасир көрсөтүүгө жөндөмдүү. Бажы иши тармагында мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча бизнес-жааматына катышуу маанилүү гана болбостон, келечектүү багыт болуп калат.

4. Эгерде канчалык деңгээлде өлкөлөрдүн экономикалык жана бажылык максаттарда келип чыккан товарлардын ишенимдүү аныкталган мааниси бар болсо, товарлардын келип чыгуу өлкөлөрү экономикалык жана укуктук жаратылышка ээ болот. Бул корутунду протекционизм жөнүндө идеалардын үстөмдүк кылган доорунда коргонуунун атайын ыкмалары катары пайда болгон “товарлардын келип чыккан өлкөлөрү” укуктук категориясынын тарыхый эволюциясы менен бекемделет.

5. Товарлардын келип чыгуу өлкөлөрүн аныктоо бажы-тарифтик жөнгө салууда маанилүү роль ойнойт, албетте, мындан алынган бажы алымынын наркынын көлөмүнө байланыштуу себептер көз каранды болот, бул болсо, тышкы соода иштеринде өнүккөн жана өнүгүп жаткан өлкөлөрдүн соода мүмкүнчүлүгүн теңдейт; товарлардын келип чыгуу өлкөлөрүн аныктоону тарифтик эмес жөнгө салуу четтен кирген товарларга атайын компенсациялык жана демпингге каршы алымдарды натыйжалуу колдонуу үчүн зарыл.

6. Товарлардын келип чыгуу өлкөлөрүн аныктоосуз Кыргыз Республикасынын территориясында импорт товарларды ишке ашырган өнөктөш-өлкөлөр боюнча бажы статистикасын киргизүү мүмкүн эмес. Өз кезегинде товарлардын келип чыгуу өлкөлөрүн туура аныктоо товардын келип чыгыш өлкөсү жөнүндөгү мааалыматты товарга жайгаштыруу - керектөөчүлөр үчүн Евразия экономикалык биримдигинин техникалык регламенттеринин сактоо максатында зарыл.

7. Бажылык башкаруунун азыркы деңгээли тиешелүү эсепти жана көзөмөлдү камсыз кылбай жатат. Ал эми бирдей эсеп ыкмасы колдонулганына карабастан, Кытайдан келген импорттун нарктык көрсөткүчү Россия жана Казакстандан келген импорттун көрсөткүчүнөн 10 эсе жогору, себеби мында бажы наркын аныктоодо коррупция коркунучу бар экендиги көрүнүп тура.

8. Евразия экономикалык биримдиктин чегинде коргоочулук чараларын кабыл алуу, өзгөчө атайын компенсациялык жана демпингге каршы алымдарды киргизүү атайын шарттардын көзөмөлүндө, бажы алымдарын бекитүүдөн айырмаланган процедуралар аркылуу келип чыгат. Мисалы, атайын, демпингге каршы жана компенсациялык салыктар текшерүүдөн кийин улуттук экономика тармагына чыгаша (материалдык, кооптуу) алып келсе же чыгаша алып келе турган коркунучта (материалдык, кооптуу) болсо гана киргизилиши мүмкүн (3-берене). Бажы биримдигине катышкан мамлекеттердин соода тармагында демпингге каршы жана

компенсациялык атайын коргоочу чараларды кабыл алуу механизмдери жөнүндө протоколу).

9. Кыйыр салыктар дуалистик укуктук жаратылышка ээ болот. Бир жагынан чегаралык тендештирилген салыктын ролунда, экинчи жагынан алар ички мамлекеттик фискалдык төлөм катары саналат. Чегаралыкты алар бажы чегарасы аркылуу алынып өтүүдө салынган салыкты аташат, ал эми тендөөчү деп – коюм боюнча ташылып келген товарларга, ата мекендик аналогдор менен теңелген улуттук өндүрүштөгү товарларга колдонгон салынуу күчүндөгү салыкты аташат.

10. Евразия экономикалык биримдикке кирген мамлекеттердин соода байланышындагы өз ара кызыкчылыктардын активдүүлүгүнө таасир эткен салык мыйзамдарынын баарында жалпы көйгөй кездешет. Мындай көйгөйлөрдүн бири - бул чарба субъектилерине салык жүгүнүн бирдей эмес ар кандай бөлүштүрүлүшү.

11. Салык мыйзамдарында болгон кээ бир айырмачылыктар түздөн-түз же кыйыр түрдө интеграциялык процесстерге таасир тийгизет. Белгилей кетсек, салыктардын наркынын жана жыйымынын көлөмү Евразия экономикалык биримдикке кирген мамлекеттердин экономикалык өнүгүү деңгээлине ошондой эле, ар мамлекеттеги бул тармактагы салык саясатына жүргүзүлгөн реформасына канчалык көз каранды болсо да, Евразия экономикалык биримдикке кирген мамлекеттерде негизги салыктарга толук бир унификация киргизүү байкала элек.

12. Салыктын өсүшү товарларга болгон баанын жогорулоосуна алып келет жана ошол эле учурда, жыйынтыгында, калктын кирешеси азаят. Калктын чыныгы киреше бөлүгү азайганда бир убакытка товарларга жана ар кандай кызматтарга болгон суроо-талап токтойт, бул болсо ички рынокко багытталган компаниянын кирешесин жана пайда табуусун төмөндөтөт. Ошондой эле, салыктын жогору болушу өлкөнүн экспорттук мүмкүнчүлүгүн төмөндөөгө да алып келет. Ушундан улам, салыктын жогору болушу жана өндүрүүчүнүн атаандаштыгы товардын баасы менен түз байланышта болгондугу байкалат, демек канчалык салык өссө, ошончолук атаандаштык төмөндөйт, же тескерисинче болот (баалардын келип чыгуусунун башка факторлоруна тийгизген таасири эсепке алынбастан, мисалы, пайдаланылган чийки заттын сапаты, кызматкерлердин квалификациясы).

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КОРГОН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Жантаева, Г.Г. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты таможенных платежей [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2008. – №5. – С. 51–55.
2. Жантаева, Г.Г., Мамбетова, Д.Б. Профилактические меры предупреждения таможенных преступлений [Текст] / Г.Г. Жантаева, Д.Б. Мамбетова // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2008. – №3. – С. 40.
3. Жантаева, Г.Г. Правовые аспекты таможенного администрирования [Текст] / Г.Г. Жантаева // Право и политика. – 2011. – №№1, 2. – С. 478–481.
4. Жантаева, Г.Г. Административно-правовое положение таможенных платежей [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2014. – №1. – С. 136–139.
5. Жантаева, Г.Г. Бажы биримдиги жана Бирдиктуу экономикалык мейкиндикке интеграциялоо этабында Кыргыз Республикасынын мыйзамдык базасын оркундотуу [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2014. – №2. – С. 142–144.
6. Жантаева, Г.Г. Таможенная политика Кыргызской Республики [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2014. – №2. – С. 138–141.
7. Жантаева, Г.Г. Проблемы правового регулирования методов определения таможенной стоимости товаров в практической деятельности [Текст] / Г.Г. Жантаева // Казахстанский журнал международного права. – №2(54). – Алматы, 2014. – С. 17–24.
8. Жантаева, Г.Г. Анализ законодательной базы в части уплаты таможенных платежей Кыргызской Республики в соответствии с требованиями Евразийского экономического союза [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник Кырг. гос. юрид. акад. – 2014. – №4. – С. 164–167.
9. Жантаева, Г.Г. Обзор судебной практики таможенных органов по спорам связанные с таможенной стоимостью товаров [Текст] / Г.Г. Жантаева // Отечественная юриспруденция. – 2016. – №11(13). – С. 42–47.
10. Жантаева, Г.Г. Совершенствование таможенного администрирования [Текст] / Г.Г. Жантаева // Отечественная юриспруденция. – 2016. – №11(13). – С. 48–51.
11. Жантаева, Г.Г. Проблемы корректировки таможенной стоимости товаров [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – 2016. – №4. – С. 256–261.
12. Жантаева, Г.Г. Налог на добавленную стоимость в системе таможенных платежей [Текст] / Г.Г. Жантаева // Вестник КГЮА. – 2016. – №1. – С. 62–66.

Жантаева Гульмира Гүлджигитовнанын «Кыргыз Республикасында бажы төлөмдөрүн административдик-укуктук жөнгө салуу» деген темадагы юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 12.00.14 – административдик укук; финансылык укук, маалыматтык укук адистиги боюнча жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: бажы укугу, бажы саясаты, бажы жыйымдары, бажы алымдарынын, салыктар, жыйымдар, келип чыккан өлкө, жүк бажы наркын аныктоо ыкмалары.

Изилдөөнүн объектиси болуп бажы органдарынын жана бажы төлөмдөрүн төлөй турган адамдардын ортосундагы бажы төлөмдөрүн ишке ашыруу процессинде келип чыккан укук мамилелери болуп саналат

Изилдөөнүн предмети бажы төлөмдөрү, товарлардын бажылык баасын аныктоо.

Изилдөөнүн максаттары: Кыргыз Республикасынын бажылык төлөмдөрдү башкаруусун жана укуктук жөнгө салуусун комплекстүү жалпы теориялык талдоо, аларды мыйзамдарда стандарттык бекемдөө, ошондой эле бул чөйрөдөгү мыйзамдарды өркүндөтүү үчүн теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу

Изилдөөнүн ыкмаларын: жалпы илимий жана коомдук-илимий жеке-илимий ошондой эле тарыхый, логикалык анализ жана жалпылоо, салыштырма-укуктук, системалык анализ, ретроспективдик анализ, маалыматтарды статистикалык жактан иштеп чыгуу ыкмалары түздү.

Алынган жыйынтыктар: иштелип чыккан илимий-усулдук жоболор бажы төлөмдөрүн төлөө боюнча милдеттеринин укуктук каражаттарын жакшыртуу келечегинде жана анализ кылууда, илимий-изилдөө ишмердүүлүгүндө; бажы төлөмдөрү боюнча натыйжалуу мажбурлоо чараларын издөө маселелерине арналган бөлүштүрүүчү, маалыматтык жана усулдук документтерди иштеп чыгууда бажы органдарынын практикалык ишмердүүлүгүндө; «Административдик укук», «Финансылык укук», «Бажы укугу», «Салык укугу» сабактары боюнча лекцияларды окууда, семинардык сабактарды өтүүдө пайланышы мүмкүн

Колдонуу тармагы: алынган тыянактар, сунуштар жана практикалык жолдомолор мыйзам чыгаруучулардын бул маселеге арналган ченемдик-укуктук актыларын даярдоодо, административдик жана финансылык укук тармагындагы илимий иштелмелерде колдонулат.

Резюме

диссертации **Жантаевой Гульмиры Гульджигитовны** на тему: «**Административно-правовое регулирование уплаты таможенных платежей в Кыргызской Республики**», представленной на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.14 – административное право; финансовое право; информационное право

Ключевые слова: таможенное право, таможенная политика, таможенные сборы, таможенные пошлины, налоги, сборы, страна происхождения, методы определения таможенной стоимости товаров.

Объектом исследования являются общественные отношения, складывающиеся в процессе осуществления уплаты таможенных платежей между таможенными органами и лицами, перемещающими товары, подлежащие уплате таможенных платежей.

Предмет исследования: таможенные платежи, методы определения таможенной стоимости товаров.

Цель исследования: комплексный общетеоретический анализ административно-правового регулирования уплаты таможенных платежей в Кыргызской Республике, их нормативное закрепление в законодательстве, а также выработка теоретических и практических рекомендаций, направленных на совершенствование законодательства в данной области.

Методы исследования составили как общенаучные, так и частно-научные методы познания, такие как: исторический, логический, анализа и обобщения, сравнительно-правовой, системный анализ, ретроспективный анализ, статистическая обработка данных.

Полученные результаты: разработанные научно-методические положения могут быть использованы: в научно-исследовательской деятельности при анализе современного состояния и перспектив оптимизации правовых средств исполнения обязанностей по уплате таможенных платежей; в практической деятельности таможенных органов при разработке распорядительных, аналитических и методических документов, посвященных вопросам эффективности принудительных мер взыскания таможенных платежей; при подготовке лекционных курсов по курсам «Административное право», «Финансовое право», «Таможенное право», «Налоговое право».

Область применения: выводы, предложения и практические рекомендации могут быть использованы законодателями при подготовке нормативных правовых актов по данной проблематике, в научной разработке проблем административного и финансового права.

Summary

of Zhantaeva Gulmira Guldzhigitovna's dissertation on the topic: "Administrative and Legal Regulation of Customs Payments in the Kyrgyz Republic", presented for the degree of candidate of legal sciences, on the specialty Administrative Law; Financial Law; Information Law – 12.00.14

Keywords: customs law, customs policy, customs fees, duties, taxes, fees, country of origin, methods of determining the customs value of goods.

The objects of research are legal relations between the customs authorities and persons transporting goods which are subject to customs payments in the process of payment of customs duties.

Subject of research: customs duties, methods of determining the customs value of goods.

Objective of the research: comprehensive general theoretical analysis of administrative and legal regulation of customs payments in the Kyrgyz Republic; their standard use in the legislation, as well as the development of theoretical and practical proposals to improve legislation in this area.

Methods of the research were general scientific and private-scientific methods of cognition, such as: historical, logical analysis and synthesis, comparative legal, system analysis, retrospective analysis, statistical data processing.

Received results: The scientific-methodical provisions may be used in research activities, in the analysis of the current state and prospects for the optimization of legal means of execution to pay customs duties; in the practice of customs authorities in the development of administrative, analytical and methodical documents on the effectiveness of coercive measures of collection of customs payments; in the preparation of lectures, conducting seminars on the following subjects: "Administrative Law", "Financial Law", "Customs Law", "Tax Law".

Application area: conclusions, suggestions and practical recommendations on this issue can be used by legislators in the preparation of legal acts; in the scientific development of problems on administrative and financial law as well.

Жантаева Гульмира Гульджигитовна

**Кыргыз Республикасында бажы төлөмдөрүн административдик-
укуктук жөнгө салуу**

Бумага офсетная. Формат 60x84

Объем 1,5 п.л.

Тираж 100 экз. Заказ № 186

Отпечатано в типографии ОсОО «Алтын Тамга»
720000, г. Бишкек, ул. Орозбекова, 44